

พระอัจฉริยภาพด้านการวิจารณ์นาฏกรรมของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว¹

The Prodigious Ability Of The King Chulalongkorn In Criticizing Performing Arts

อภิรักษ์ ชัยปัญหา¹, สุรพล วิรุฬห์รักษ์²

Apirak Chaipanha, Surapon Wirunrak

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีวัตถุประสงค์ในการศึกษาดังนี้ 1) เพื่อศึกษาพัฒนาการการวิจารณ์นาฏกรรมในประเทศไทย 2) เพื่อศึกษาพระอัจฉริยภาพด้านการวิจารณ์นาฏกรรมของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยพิจารณาการวิจารณ์นาฏกรรมทั้งที่เป็นบทวิจารณ์และการสร้างสรรค์นาฏกรรมในฐานะการวิจารณ์ ภายใต้กรอบแนวคิดประวัติศาสตร์นิยมใหม่ ผลการศึกษาพบว่า พัฒนาการการวิจารณ์นาฏกรรมในประเทศไทยในสมัยรัตนโกสินทร์พบว่า เดิมการวิจารณ์ของไทยปรากฏในการสร้างสรรค์นาฏกรรมเพื่อวิพากษ์วิจารณ์บุคคลและปรากฏการณ์ทางสังคมหรือผลงานสร้างสรรค์ของผู้อื่น มักใช้ลัทธิยั่วล้อ ต่อมาการปฏิรูปการศึกษาของไทยทำให้คนไทยรู้จักการวิจารณ์ในวัฒนธรรมลายลักษณ์โดยได้รับอิทธิพลจากตะวันตกทำให้เกิดการเขียนบทวิจารณ์นาฏกรรมขึ้น เริ่มจากการสื่อระหว่างบุคคลจนพัฒนาไปสู่การเขียนบทวิจารณ์ในสื่อสาธารณะ ในระยะต้นปรากฏในสื่อสิ่งพิมพ์เป็นหลักและค่อยๆ เสื่อมความนิยมลง ปัจจุบันการเขียนบทวิจารณ์ปรากฏในสื่อใหม่มากขึ้น นอกจากนั้นลักษณะการวิจารณ์ยังปรากฏในการมอบรางวัลการประกวดแข่งขัน การกำหนดกฎเกณฑ์ในหลักสูตรและการประเมินคุณภาพของบุคลากรในวงการศึกษาด้านพระอัจฉริยภาพด้านการวิจารณ์นาฏกรรมของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรากฏ 2 สถานะ ได้แก่ 1) บทบาทผู้เขียนบทวิจารณ์ 2) บทบาทผู้สร้างสรรค์ผลงานในฐานะการวิจารณ์ พระราชวิจารณ์ของพระองค์อาจเป็นต้นเค้าของการเขียนบทวิจารณ์ในสื่อสาธารณะ มีส่วนช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจนาฏกรรมทั้งของไทยและของเทศแก่พสกนิกร พระองค์ทรงเป็นผู้หนึ่งที่มีริเริ่มการสร้างสรรค์ผลงานแนวใหม่ในลักษณะผสมผสานระหว่างนาฏกรรมแนวเดิมและนาฏกรรมแบบตะวันตก ทรงใช้ผลงานของพระองค์ในการวิพากษ์บุคคล เหตุการณ์สำคัญ มักใช้ลัทธิยั่วล้อเสียดสีเพื่อสร้างความขบขันและลดความรุนแรงในการวิจารณ์ นับเป็นความพยายามของชนชั้นนำสยามในยุคหนึ่งที่ประสงค์จะสร้างมาตรฐานใหม่แก่วงการนาฏกรรมไทยที่เน้นการนำเสนอสาระควบคู่กับความบันเทิง บทบาทการวิจารณ์นาฏกรรมของพระองค์นับเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อที่มีความสำคัญยิ่งต่อทิศทางการสร้างและการเสพนนาฏกรรมไทยในระยะต่อมา

คำสำคัญ: พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว / การวิจารณ์ / นาฏกรรมไทย / นาฏศิลป์

¹นิสิตระดับดุขบัณฑิต สาขานาฏศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

²อาจารย์ปรึกษา ได้รับทุนอุดหนุนวิทยานิพนธ์จากบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ประจำปีงบประมาณ 2562

Abstract

This dissertation was conducted with the following objectives: 1) to analyze the development of dramatic criticism in Thailand and 2) to examine King Rama V's intelligence in performing arts criticism based on critiques and critical dramatic creativity under the concept of new historicism. The findings are as follows. In terms of the development of Performing arts criticism, during Rattanakosin period the criticism was conducted in form of parody with the purpose of criticizing individuals, social phenomena or others' dramatic works. Later, educational reform in Thailand derived from the western world allowed Thai people to understand literary criticism and that was the beginning of performing arts criticism. Formerly, it was a matter of interpersonal communication and evolved to criticism published in media mainly in newspaper. Later, it gradually reached its downfall. At the present, criticism is presented through new media platforms. In addition, criticism is for the purpose of awarding and competition. It is also included in educational curricula and in qualification assessment of teaching personnel in educational institutions. The examination of King Rama V's intelligence showed that his majesty played two roles: 1) a critic and 2) a critical performing arts creator. His critique became the starter of criticism published in public space and it helped boost understanding about Thai and foreign performing arts of the Siamese people. His majesty was an initiator who created new style of performing arts which was the combination of Thai traditional performance and western performance. He criticized individuals and significant social phenomena through his works. He made use of parody style to entertain the audience and lessen the degree of criticism. It can be considered an attempt of the Siamese elite to establish a new style of performing arts which displayed information along with entertainment. His majesty played an important role in the history of Thai performing arts and an influence for later dramatic work creativity and appreciation.

Keywords: King Chulalongkorn (King Rama V); Criticism; Thai Performing Arts; Performing Arts

บทนำ

สุรพล วิรุฬห์รักษ์ (2553 หน้า17) ได้กล่าวถึงสภาพนาฏศิลป์หรือนาฏกรรมในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้ว่า “มีการแสดงนาฏศิลป์ไทยสืบเนื่องมาแต่รัชสมัยรัชกาลที่ 4 อยู่มากรวมทั้งนาฏศิลป์ที่เกิดขึ้นใหม่อีกหลายชนิด ได้แก่ ละครพุด ละครร้อง ละครตีกดาบรพ์ ละครพันทาง ลีเก และหุ่นกระบอก” อย่างไรก็ตาม นาฏกรรมในพิธีกรรมตามธรรมเนียมโบราณราชประเพณีที่องค์พระมหากษัตริย์ได้ทรงปฏิบัติ ก็ยังให้คงรักษาไว้ไม่ได้เปลี่ยนแปลง จากการกำเนิดและการพัฒนาของการแสดงชนิดใหม่ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นับได้ว่าเป็น “ยุคทองของการสร้างสรรค์นาฏศิลป์ไทย” เนื่องจากการทยอยแหวกวงล้อมจารีตประเพณีของนาฏกรรมไทยฉบับดั้งเดิมออกไปในหลายทิศทาง ในขณะที่เดียวกันก็พยายามรักษาสมาคมดุสสุภาพระหว่างการอนุรักษ์ของเดิมและการพัฒนาไปสู่สมัยใหม่ (สุรพล วิรุฬห์รักษ์, 2553, หน้า 178.) สภาพบ้านเมืองในขณะนั้น “มีลักษณะแห่งของการต่อสู้เพื่อรวมอำนาจคืนมาไว้ที่สถาบันพระมหากษัตริย์” เป็นสำคัญ (ภาณุ ชาญประโคน, 2550) เมื่อพิจารณาบริบททางสังคมและประวัติศาสตร์ในระบายนั้พบว่ ในรัชสมัยของพระองค์ต้องเผชิญหน้ากับแรงกดดันทางการเมืองทั้งภายในประเทศและจากมหาอำนาจตะวันตกที่ต้องการล่าอาณานิคมมายังภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทำให้พระองค์ต้องเร่งปฏิรูปพัฒนาประเทศให้มีความทันสมัยทัดเทียมนานาอารยประเทศ (กนกวรรณ ชัยทัต, 2548) พระองค์ได้นำความเปลี่ยนแปลงสู่ประเทศไทยในทุกด้าน รวมทั้งด้านการวิจารณ์นาฏกรรมของไทยด้วย

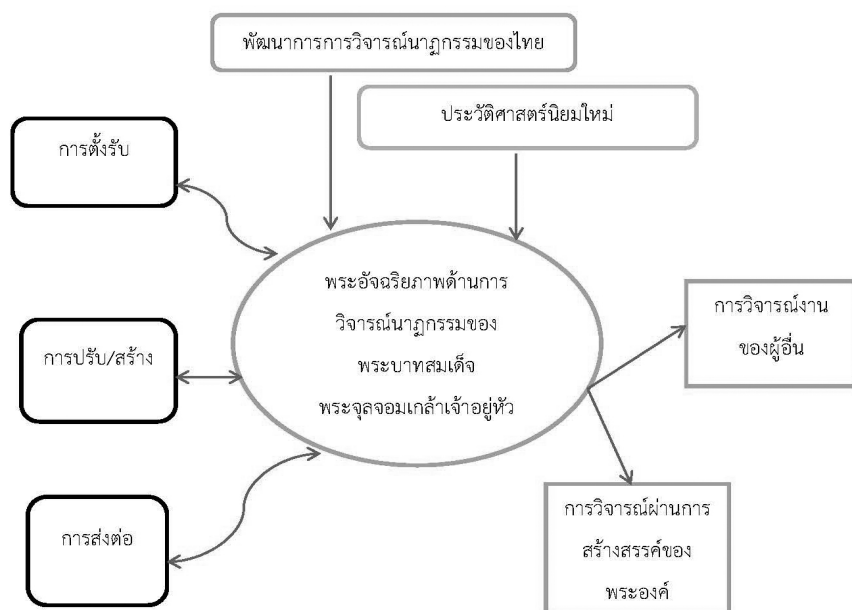
อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงสู่ความทันสมัยของพระองค์นั้น ไม่ใช่การเปลี่ยนแปลงโดยปฏิเสธของเดิมไปอย่างสิ้นเชิง หากแต่พระองค์ทรงใช้พระปรีชาสามารถในการวิจารณ์ (criticism) มาช่วยในการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงจนเกิดลักษณะลูกผสม (hybrid) ระหว่างรากสังคมวัฒนธรรมไทยกับวิธีคิดใหม่เรื่อง “ความทันสมัย” ในแบบตะวันตก จากการศึกษาสามารถแบ่งบทบาทการวิจารณ์นาฏกรรมของพระองค์ได้เป็น 2 ลักษณะกว้างๆ ได้แก่ บทบาทผู้เขียนบทวิจารณ์ และบทบาทผู้สร้างสรรค์ผลงานในฐานะการวิจารณ์ ซึ่งการสร้างสรรค์นาฏกรรมของพระองค์ในลักษณะดังกล่าวอาจพิจารณาในฐานะการวิจารณ์ (Performance as Criticism) ได้ ดังที่เจตนา นาควัชร (2560) ได้กล่าวว่า “การวิจารณ์มิใช่เป็นเพียงการแสดงออกด้วยภาษาเท่านั้น เพราะศิลปะและงานศิลปะก็วิจารณ์ซึ่งกันและกัน” การศึกษารั้จึงมุ่งศึกษาพระอัจฉริยภาพด้านการวิจารณ์นาฏกรรมของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งถือเป็นบทบาทที่สำคัญยิ่งในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของทิศทางการสร้างและการเสพนาฏกรรมไทยในระยะต่อมา

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาพัฒนาการการวิจารณ์นาฏกรรมในประเทศไทย
2. เพื่อศึกษาพระอัจฉริยภาพด้านการวิจารณ์นาฏกรรมของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

กรอบแนวคิดการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาพระอัจฉริยภาพด้านการวิจารณ์นาฏกรรมของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยพิจารณาการวิจารณ์ใน 2 ลักษณะ ได้แก่ การวิจารณ์นาฏกรรมลายลักษณ์ของพระองค์ที่มีต่อผลงานของผู้อื่นและการสร้างสรรค์นาฏกรรมในฐานะการวิจารณ์ ทั้งนี้การศึกษาตัวบทได้พิจารณาถึงความสัมพันธ์กับพัฒนาการการวิจารณ์นาฏกรรมของไทยในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ว่าการวิจารณ์นาฏกรรมของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีบทบาทสำคัญอย่างไรต่อการสร้างและการเสพนาฏกรรมไทย นอกจากนี้ยังนำกรอบแนวคิดประวัติศาสตร์นิยมใหม่มาใช้วิเคราะห์การประกอบสร้างอุดมการณ์เรื่องมาตรฐานนาฏกรรมไทยของชนชั้นนำสยามในยุคสมัยของพระองค์ ดังสามารถแสดงเป็นแผนผังความคิดได้ดังนี้

วิธีการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) โดยบูรณาการศาสตร์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องมาใช้เป็นแนวทางในการศึกษา เช่น ประวัติศาสตร์นิยมใหม่ แนวคิดเรื่องการสร้างสรรคนาฏกรรมในฐานะการวิจารณ์ เป็นต้น นำเสนอรายงานการวิจัยแบบพรรณานาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) โดยใช้เอกสารชั้นต้น ชั้นรอง และสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้อง

ผลการวิจัย

1. พัฒนาการการวิจารณ์นาฏกรรมของไทย

สำหรับการศึกษาพัฒนาการการวิจารณ์นาฏกรรมในประเทศไทย มุ่งเน้นการศึกษาในสมัยรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึง รัชกาลที่ 9 เป็นสำคัญ สามารถแบ่งได้เป็น 2 ยุค ได้แก่ การวิจารณ์นาฏกรรม

ยุคก่อนได้รับอิทธิพลตะวันตกและการวิจารณ์นาฏกรรมยุคหลังได้รับอิทธิพลตะวันตก

1. การวิจารณ์นาฏกรรมยุคก่อนได้รับอิทธิพลตะวันตก

การวิจารณ์นาฏกรรมในยุคแรกนี้ แบ่งประเด็นการศึกษาเป็น 3 ประเด็นสำคัญ ได้แก่ บริบททางสังคม ที่เกี่ยวข้องกับการสร้างสรรค์นาฏกรรม วัฒนธรรมการวิจารณ์ และลักษณะการวิจารณ์ ซึ่งมีผลการศึกษา ดังนี้

1.1 บริบททางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการสร้างสรรค์นาฏกรรม

ประเทศไทยมีประวัติศาสตร์สืบเนื่องมาตั้งแต่ยุคอาณาจักรก่อนสุโขทัยมาอาณาจักรสุโขทัย อาณาจักรล้านนา อาณาจักรอยุธยา จนมาเป็นประเทศสยามและเปลี่ยนชื่อเป็นประเทศไทยในยุครัตนโกสินทร์ กล่าวกันว่าไทยได้รับอิทธิพลทางด้านนาฏกรรมมาจากอินเดีย โดยเฉพาะการแสดงที่เป็นแบบแผนของไทย ได้แก่ โขน ละคร และระบำ ซึ่งล้วนดำเนินเรื่องด้วยการฟ้อนรำ ตำนานที่เป็นแหล่งความรู้ในเรื่องเกี่ยวกับละคร อินเดียคือ คัมภีร์การตะนาถยศาสตร์ ซึ่งการตมุนีเขียนไว้เมื่อราวคริสต์ศตวรรษที่ 2 - 5

นาฏกรรมของไทยแบ่งเป็นนาฏกรรมของหลวงและนาฏกรรมของราษฎร์ นาฏกรรมของหลวงบางประเภทได้รับการยกย่องอย่างสูง เช่น โขน ละคร นับเป็นเครื่องราชูปโภคที่สงวนไว้เฉพาะพระมหากษัตริย์ เมื่อพระราชนิยมของพระมหากษัตริย์เปลี่ยนแปลงไปจึงแพร่หลายไปยังหมู่เจ้านายชั้นสูง ในเวลาต่อมา ส่วนนาฏกรรมของราษฎร์มีลักษณะเป็นเครื่องบันเทิงและมีศักดิ์น้อยกว่านาฏกรรมของหลวง เกิดวาทกรรมเกี่ยวกับราษฎร์ผู้ประกอบอาชีพนาฏกรรมว่า “พวกเต็นกินรำกิน” ซึ่งมีนัยยะของการดูถูก เนื่องจากผู้ประกอบอาชีพนี้ไม่มีที่อยู่เป็นหลักแหล่งและไม่มีความมั่นคงทางรายได้นัก

1.2 วัฒนธรรมการวิจารณ์

การวิจารณ์ในระยะแรกของไทยมักเป็นการวิจารณ์ในแบบมุขปาฐะซึ่งเป็นการแสดงความคิดเห็นโดยอัตวิสัยหรือใช้ความคิดของตนเองเป็นหลัก สำหรับศิลปินไทยนั้นผู้ที่จะสามารถวิจารณ์ได้มักเป็นผู้ที่มีวิวุฒิและสถานภาพทางสังคมสูงกว่าผู้ที่ถูกวิจารณ์และมักเกิดขึ้นเฉพาะใน “วงใน” เท่านั้น เช่น ครูกับศิษย์ หรือระหว่างเจ้านายกับบ่าวโดยไม่ได้บันทึกเอาไว้เป็นลายลักษณ์ อย่างไรก็ตามการวิจารณ์แบบมุขปาฐะโดยบุคคลที่มาจาก “วงนอก” หรือบุคคลที่สามนั้นน่าจะจะมีมาแต่โบราณเช่นกัน จากการศึกษาพบว่ารากของนาฏกรรมไทยนั้นจะอยู่บนพื้นฐานแห่งวัฒนธรรม “การให้ความเคารพผู้อาวุโส” และการ “เคารพครู” เป็นที่ตั้ง มโนทัศน์เรื่องนาฏกรรมที่ดีควรสร้างสรรค์ตามแบบขนบทางครูที่ท่านทำไว้ดีแล้ว ควรเลียนแบบต้นฉบับให้ดีที่สุด ดังนั้น “ครู” จึงถือสิทธิในการวิจารณ์เพราะครูคือผู้มีประสบการณ์และมีความรู้ การที่จะวิจารณ์ผู้สร้างงานที่อยู่ต่างกลุ่มกันนั้น ค่อนข้างจะเน้นไปที่ความอะลุ่มอล่วยมากกว่าที่จะวิจารณ์อย่างตรงไปตรงมาซึ่งมักจะถือว่าการวิจารณ์เชิงตำหนินั้นเป็นการ ลบหลู่และเป็นวิธีการที่ไม่สร้างสรรค์ ดังนั้นการวิจารณ์นาฏกรรมไทย หากเป็นการวิจารณ์จากคนวงในมักจะมีคามเข้มข้น หากจำเป็นต้องวิจารณ์ในที่สาธารณะก็มักจะระมัดระวังการใช้ภาษาในการวิจารณ์ให้สุภาพละมุนละม่อม

1.3 ลักษณะการวิจารณ์

ในยุคก่อนการรับอิทธิพลจากตะวันตก การวิจารณ์ของไทยปรากฏทั้งในรูปแบบมุขปาฐะ และวัฒนธรรมลายลักษณ์ ซึ่งยังไม่ใช่การวิจารณ์โดยบุคคลที่ 3 แบบวัฒนธรรมการวิจารณ์แบบตะวันตกที่

มีแบบแผนเป็นลายลักษณ์อักษร ลักษณะการวิจารณ์ที่น่าสนใจได้แก่ การวิจารณ์อย่างมีส่วนร่วมและการสร้างสรรค์นาฏกรรมในฐานะการวิจารณ์

การวิจารณ์อย่างมีส่วนร่วม การวิจารณ์แบบมุขปาฐะนั้นปรากฏโดยทั่วไป เนื่องจากเป็นธรรมชาติวิสัยของมนุษย์ในทุกสังคม แต่สิ่งที่น่าสนใจเกี่ยวกับการวิจารณ์แบบลายลักษณ์นั้น เกี่ยวข้องกับมโนทัศน์เรื่องการวิจารณ์ของไทยที่เน้นการ “มีส่วนร่วม” ความคิดเห็น เพื่อช่วยให้เกิดการสร้างสรรค์ที่ดีที่สุด ซึ่งมักปรากฏในกลุ่มของผู้รู้หนังสือเท่านั้น และเป็นกลุ่มที่มีบารมีพอที่จะกระทำได้ ดังเช่นมีหลักฐานปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดฯ ให้มีการประชุมกวีราชสำนักเพื่อแต่งแก้ไขวรรณคดีการแสดง เรื่องรามเกียรติ์ ฉบับของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งเป็นฉบับที่มุ่งเก็บเรื่องราวให้ครบถ้วน มาสู่การเป็นฉบับที่เหมาะสมแก่การแสดงนาฏกรรมไทย เป็นต้น

การสร้างสรรค์นาฏกรรมในฐานะการวิจารณ์ การวิจารณ์ผ่านการสร้างสรรค์นาฏกรรมในระยะนี้มักปรากฏเด่นชัดในการแสดงพื้นบ้านต่างๆ ศิลปินผู้สร้างมักนำมาเป็นประเด็นในการยั่วล้อ (Irony) เสียดสี (satire) เพื่อหวังผลให้ผู้ชมเกิดความขบขัน แต่ความน่าสนใจคือศิลปินเหล่านั้นได้ใช้ผลงานของตนวิพากษ์วิจารณ์บุคคลหรือปรากฏการณ์ทางสังคม ณ ขณะนั้นๆ ได้อย่างแนบเนียนและเป็นธรรมชาติ ผลงานที่โดดเด่นที่สุดในระยะนี้ได้แก่ บทละครเรื่อง ระเด่นลันได ของพระมหามณเฑียร (ทรัพย์) และพระมหาลลิต ของคุณสุวรรณ ซึ่งเป็นการสร้างสรรค์บทนาฏกรรมที่มุ่งวิพากษ์บทนาฏกรรมที่สร้างสรรค์ขึ้นก่อนหน้า

2. การวิจารณ์นาฏกรรมยุคหลังรับอิทธิพลจากตะวันตก

การวิจารณ์นาฏกรรมในยุคนี้ แบ่งประเด็นการศึกษาเป็น 3 ประเด็นสำคัญ ได้แก่บริบททางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการสร้างสรรค์นาฏกรรม วัฒนธรรมการวิจารณ์ และลักษณะการวิจารณ์ ซึ่งมีผลการศึกษา ดังนี้

2.1 บริบททางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการสร้างสรรค์นาฏกรรม การรับอิทธิพลจากตะวันตกของไทยไม่ใช่เพราะไทยมีความสัมพันธ์ลึกซึ้งทางด้านวัฒนธรรมและศาสนา หากแต่เป็นความสัมพันธ์เพื่อถ่ายทอดเอาวิทยาการและเทคโนโลยีใหม่ๆ เข้ามา อันเป็นเหตุให้วิถีชีวิต ค่านิยมของโครงสร้างของสังคมไทยเปลี่ยนแปลงไปด้วย ปัจจัยที่สนับสนุนการรับอิทธิพลตะวันตกมากขึ้น เช่น พระราชวิเทศบายของพระมหากษัตริย์ในยุคต้นรัตนโกสินทร์ที่มีต่อชาติตะวันตกเปลี่ยนไป จากเดิมที่ให้ความสำคัญไม่มากนักก็ให้ความสำคัญมากขึ้น อันเกิดจากการเริ่มตระหนักถึงลัทธิการค้าอาณานิคมของประเทศมหาอำนาจทางตะวันตก อีกปัจจัยหนึ่งคือการที่ไทยเริ่มศึกษาภาษาอังกฤษจากพวกบาทหลวงและมิชชันนารีที่เข้ามาเผยแพร่ศาสนา รัชกาลที่ 5 ทรงใช้ยุทธวิธี “เดินเข้าหา” แทนการปิดประตูไม่ต้อนรับ ดังจะเห็นได้จากการที่พระองค์เป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกในประเทศตะวันออกที่เสด็จประพาสต่างประเทศถึง 4 ครั้ง ทั้งประเทศทางตะวันออกและประเทศทางตะวันตก การส่งนักเรียนไทยไปศึกษาต่างประเทศ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการปฏิรูปการศึกษาเป็นกำลังสำคัญอย่างยิ่งในการนำเอาวิทยาการแผนใหม่จากตะวันตกเข้ามาโดยตรง รวมทั้งปัจจัยด้านความเจริญด้านการพิมพ์และกิจการหนังสือพิมพ์ด้วย ทำให้ไทยเรียนรู้วิทยาการการเรียนรู้ข้ามวัฒนธรรมจากตะวันตกมากขึ้น จึงอาจเชื่อได้ว่าคนไทยเริ่มรู้จักการวิจารณ์ในฐานะบุคคลที่ 3 จากวัฒนธรรมหนังสือที่ไทยรับมาจากวัฒนธรรมหนังสือพิมพ์ตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 4

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 พบว่า นาฏกรรมของไทย เพื่อฟูขึ้นอีกครั้งหนึ่ง หลังจากที่ย้ายตัวออกจากราชสำนักเป็นเวลานานตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 ทั้งนี้ รัชกาลที่ 6 มีพระราชนิพนธ์ในไขน ละครทั้งไทยและตะวันตกเป็นอย่างมาก ปัจจัยสำคัญที่ทรงพระราชนิพนธ์ วรรณคดีการแสดงขึ้นเป็นจำนวนมากนั้น ส่วนหนึ่งเนื่องมาจากมีพระราชประสงค์จะให้การละครเป็น เครื่องมือหยังเสียงมหาชน ในส่วนที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมซึ่งกำลังเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพการณ์ ตลอดจนมี พระราชประสงค์จะสื่อสารกับประชาชน โดยใช้มหรสพเป็นสื่อและเครื่องมือในการสั่งสอนเรื่องต่างๆ เมื่อสิ้น รัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว การมหรสพต่างๆ ที่เคยเฟื่องฟูอยู่ในราชสำนักก็กลับ ชบเซาลงทันที กรมมหรสพถูกยุบในปีที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นเถลิงราชสมบัติขึ้นเอง ถึงกับมีผู้กล่าวว่า เป็นช่วงเวลา “บ้านแตกสาแหรกขาด” (ธนิต อยู่โพธิ์, 2516, น.87) แต่แล้วในถัดมาพระบาท สมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ตั้งกองมหรสพขึ้นใหม่และมีการ ผักัดละครหลวงอีกครั้งหนึ่ง

หลังเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นการปกครองใน ระบอบประชาธิปไตย ในปี พ.ศ. 2475 นาฏกรรมของไทยได้รับการดูแลจากรัฐแทนเจ้านาย นาฏกรรมของ ไทยได้พัฒนาขึ้นมาโดยลำดับทั้งในสถาบันการศึกษาและนอกสถาบันการศึกษา เริ่มมีการแสดงละคร ร่วมสมัย (contemporary) ที่แทรกตัวไปทั้งในสายขนบจารีตและศิลปะการแสดง หากแต่ศิลปินและผู้เสพ นาฏกรรมทั้ง 2 สาย มักใช้กระบวนการทัศนคติคนละชุดในการสร้างและประเมินคุณค่า เกิดคณละครอาชีพ ในด้านการศึกษา มีการบรรจุวิชานาฏศิลป์อยู่ในหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน โดยอยู่ในกลุ่มศิลปะ หลักสูตร นาฏศิลป์ในระดับอุดมศึกษาเปิดสอนหลายแห่ง เช่น สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ โดยมีหน้าที่จัดการศึกษา ระดับปริญญาตรีและโททางด้านช่างศิลป์ นาฏศิลป์ ดุริยางคศิลป์ และคีตศิลป์ ทั้งไทยและสากล รวมถึง ศิลปวัฒนธรรม เดิมสังกัดกรมศิลปากร ปัจจุบันสังกัดกระทรวงวัฒนธรรมร่วมกับกระทรวงศึกษาธิการ มหาวิทยาลัยต่างๆ มีการเปิดหลักสูตรปริญญาตรีทางด้านนาฏศิลป์และศิลปะการแสดงแบบตะวันตก อย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน เพื่อผลิตบุคลากรด้านการศึกษา ศิลปิน ธุรกิจบันเทิงและการท่องเที่ยว

2.2 วัฒนธรรมการวิจารณ์

คำว่า “วิจารณ์” น่าจะถือกำเนิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยปรากฏในพระราชวิจารณ์ จดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวี โดยเริ่มจากการวิจารณ์ที่เป็นการสื่อสารระหว่างบุคคลมาสู่ การวิจารณ์ในสื่อสาธารณะ ในระยะเริ่มแรกการวิจารณ์นาฏกรรมแบบลายลักษณ์ปรากฏในหนังสือพิมพ์ นิติสารแต่เสื่อมความนิยมลงในระยะต่อมา ปัจจุบันคนสามารถสร้างและเสพการวิจารณ์สื่อใหม่ (New Media) มากยิ่งขึ้น

2.3 ลักษณะการวิจารณ์

จากการศึกษาพบว่า ในยุคหลังรับอิทธิพลจากตะวันตก การวิจารณ์ของไทยปรากฏทั้งใน รูปแบบมุขปาฐะและวัฒนธรรมลายลักษณ์โดยบุคคลที่ 3 พบลักษณะการวิจารณ์ที่น่าสนใจ 4 ลักษณะ ได้แก่ การเผยแพร่บทวิจารณ์ การประกวดบทวิจารณ์ การประกวดรางวัลในฐานะการวิจารณ์ การสร้างสรรค์ นาฏกรรมในฐานะการวิจารณ์การเผยแพร่บทวิจารณ์

การเผยแพร่บทวิจารณ์

ในยุคหลังรับอิทธิพลตะวันตกมีความสัมพันธ์กับสื่อที่การวิจารณ์นั้นปรากฏ เช่น หากเป็นการเผยแพร่หนังสือพิมพ์ นิตยสาร จะปรากฏในรูปแบบคอลัมน์ประจำของนักวิจารณ์คนใดคนหนึ่ง หรือบางคอลัมน์จะมีการเขียนสลับกัน เมื่อสื่อสิ่งพิมพ์ลดความนิยมลง การวิจารณ์นาฏกรรมจึงเริ่มได้รับความนิยมในโลกเสมือนจริงหรือโลกออนไลน์มากขึ้น การวิจารณ์นาฏกรรมจึงไม่ได้จำกัดเรื่องคุณสมบัติของผู้วิจารณ์ หรือลีลาการเขียนและการนำเสนอ ทุกคนสามารถสร้างสรรค์การวิจารณ์พื้นที่ในการสื่อใหม่ได้มากยิ่งขึ้น

การประกวดบทวิจารณ์

การประกวดบทวิจารณ์นั้นส่วนใหญ่มักปรากฏในววงวรรณกรรม แต่สำหรับการประกวดบทวิจารณ์สำหรับนาฏกรรมไทยนั้นมีน้อยมาก จากการศึกษาปรากฏหนึ่งรางวัลได้แก่ รางวัลประกวดบทวิจารณ์ดีเด่นกองทุนหม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ แบ่งเป็น 2 ประเภท ได้แก่ การวิจารณ์วรรณกรรม และการวิจารณ์ละครเวทีและภาพยนตร์

2. พระอัจฉริยภาพด้านการวิจารณ์นาฏกรรมของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระอัจฉริยภาพด้านการวิจารณ์นาฏกรรมของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวปรากฏ 2 ใน 2 บทบาท ได้แก่ บทบาทผู้เขียนบทวิจารณ์ บทบาทผู้สร้างสรรค์ผลงานในฐานะการวิจารณ์

2.1 บทบาทผู้เขียนบทวิจารณ์

จากการศึกษาพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เกี่ยวข้องกับการวิจารณ์นาฏกรรมไทย พบพระราชหัตถเลขาอย่างน้อย 41 ฉบับ จากเอกสารชิ้นต้นเช่น จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พระราชหัตถเลขาฯ เสด็จประพาสแหลมมลายู พระราชนิพนธ์จดหมายรายวันฯ เรื่องการเสด็จประพาสเกาะชวครั่งหลัง พระราชนิพนธ์เรื่องไกลบ้าน พระราชหัตถเลขาถึงพระราชชายาदारาศมี พระราชหัตถเลขามีพระราชทานพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ แม้พระราชหัตถเลขาดังกล่าวจะเป็นการสื่อสารระหว่างบุคคลมิได้เผยแพร่ในสื่อสาธารณะในระยะแรกแต่นับได้ว่าพระราชหัตถเลขาข้างต้นเป็นต้นแบบของการวิจารณ์นาฏกรรมในวัฒนธรรมลายลักษณ์ของไทย

บทบาทของพระราชวิจารณ์

จากการศึกษาพระราชนิพนธ์เฉพาะที่เกี่ยวข้องพอเข้าลักษณะการวิจารณ์นาฏกรรม พบว่าเอกสารเหล่านั้นได้สะท้อนถึงบทบาทสำคัญเทียบได้กับนักสื่อสารมวลชนที่ต้องการส่งสารไปยังผู้รับ 4 บทบาท ได้แก่ บทบาทในการให้ข้อมูลข่าวสาร บทบาทผู้วิเคราะห์ตีความ บทบาทผู้ประเมินค่า บทบาทผู้รายงานสภาพสังคม พระราชหัตถเลขาข้างต้น ต่อมาได้มีการจัดพิมพ์รวมเล่มเผยแพร่สู่สาธารณะ เกิดการแผ่กระจายไปสู่พสกนิกรชาวไทยในระยะนั้น นับเป็นการวางรากฐานองค์ความรู้ด้านการวิจารณ์นาฏกรรมของไทยในระยะต่อมา

ลักษณะของพระราชวิจารณ์

จากการศึกษาพระราชนิพนธ์ของพระองค์ และจากพระนิพนธ์ หรือบันทึกของเจ้านายพระองค์อื่นๆ ที่กล่าวถึงพระองค์ ผู้วิจัยได้แบ่งประเด็นการศึกษาเป็น 3 ประเด็น ได้แก่ กรอบแนวคิดและ

ทฤษฎี เนื้อหาที่นำมาวิจารณ์ ภาษาและกลวิธีการนำเสนอ

กรอบแนวคิดและทฤษฎี จากการศึกษาข้อมูลจากพระราชนิพนธ์ สามารถสกัดองค์ความรู้ที่พระองค์ทรงใช้ในการวิจารณ์นาฏกรรมของผู้อื่น พบว่า ทรงใช้องค์ความรู้ด้านนาฏกรรมไทยที่ทรงศึกษาอย่างแตกฉานเป็นพื้นขณะเดียวกันท่านได้ศึกษาหลักการของนาฏกรรมตะวันตก จากประสบการณ์การชมมหรสพโดยตรง การสอบถามและศึกษาค้นคว้า นอกจากนี้ยังพบฐานความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ และสังคมศาสตร์สอดแทรกในงานพระราชวิจารณ์ของพระองค์อยู่เนืองๆ

ลักษณะการสอดแนวนคิด ทฤษฎี ด้านนาฏกรรมในพระราชหัตถเลขาตั้งกล่าว สะท้อนให้เห็นถึงพระอัจฉริยภาพด้านนาฏกรรมของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างชัดเจน ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในการพิจารณานาฏกรรมที่ไม่ใช่มุ่งเน้นแค่ความบันเทิง หากแต่ยกระดับการพิจารณานาฏกรรมให้มีลักษณะทัดเทียมกับ “ศาสตร์” แขนงอื่นด้วย

เนื้อหาที่นำมาวิจารณ์ เป็นการกล่าวถึงประสบการณ์การชมนานาฏกรรมทั้งของไทยและของชาวต่างประเทศ มีลักษณะของการเขียนบทวิจารณ์ในวัฒนธรรมลายลักษณ์แบบการเขียนวิจารณ์แบบตะวันตก องค์ประกอบของการเขียนครบทั้ง 3 ส่วน ได้แก่ การเกริ่นนำ (introduction) เนื้อความ (body) และสรุป (conclusion) สะท้อนให้เห็นถึงการได้รับการฝึกฝนด้านการเขียนมาเป็นอย่างดีและเป็นระบบ ส่งผลให้งานพระราชนิพนธ์ของพระองค์สามารถสื่อความได้กระชับแจ่มชัดเจน มักเล่าประสบการณ์ก่อนและหลังชมนานาฏกรรม มีการเล่าเรื่องย่อของนาฏกรรม การที่ทำให้ผู้รับสารหรือผู้อ่านเกิดจินตนาการและสามารถติดตามเรื่องราวนาฏกรรมที่ผู้เขียนต้องการถ่ายทอดได้ การแสดงความคิดเห็นและ/หรือประเมินคุณค่า พระองค์ทรงแสดงพระราชวินิจฉัยไว้อย่างชัดเจน หากแต่ความลึกซึ้งผันแปรไปตามประสบการณ์ชีวิตและประสบการณ์ทางศิลปะของพระองค์ กล่าวคือ ในระยะต้นๆ จะทรงแสดงความคิดเห็นไว้เพียงสั้นๆ แต่เมื่อทรงเจริญพระชนมพรรษามากขึ้น การแสดงความคิดเห็นในพระราชนิพนธ์กลุ่มนี้จะมีขนาดข้อความยาวขึ้นและปรากฏการประเมินคุณค่า ด้านภาษา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมักใช้วัจนลีลาแบบกึ่งทางการ มีการใช้ภาษาพูดปนในภาษาเขียน รวมทั้งมีการใช้คำทับศัพท์ภาษาอังกฤษบางคำปนในภาษาไทยด้วย เนื่องจากยังไม่มีมีการคิดศัพท์บัญญัติไว้ การบรรยายและพรรณนาส่วนใหญ่เน้นการใช้รูปประโยคบอกเล่าประเภทความเดียวและความรวม เพื่อให้ผู้อ่านเกิดความกระจ่างในข้อความได้โดยง่าย

2.2 บทบาทผู้สร้างสรรค์ผลงานในฐานะการวิจารณ์

พระอัจฉริยภาพด้านการวิจารณ์นาฏกรรมของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในด้านการสร้างสรรค์ผลงานในฐานะการวิจารณ์นั้น ปรากฏผ่านพระราชนิพนธ์ 5 เรื่อง ที่ยังปรากฏหลักฐาน ได้แก่ บทระบำตลก นิทราชาคริต บทเจรจาละครโอเนนา วงศ์เทวราช และเงาะป่า เป็นการนำตัวบทเดิมที่เคยมีมาแล้วมาสร้างสรรค์ใหม่ในลักษณะของการรื้อสร้าง (deconstruction) 2 เรื่อง ได้แก่ บทระบำตลก และวงศ์เทวราช สร้างสรรค์ใหม่ 3 เรื่อง ได้แก่ นิทราชาคริต บทเจรจาละครอินเนนา และเงาะป่า อย่างไรก็ตามพระราชนิพนธ์ทั้ง 5 เรื่อง มีลักษณะร่วมในด้านการเป็นต้นเค้าของการสร้างสรรค์แบบลูกผสม

การเป็นต้นแบบของการสร้างนาฏกรรมลูกผสม

การสร้างสรรคนาฏกรรมในฐานะการวิจารณ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น อาจกล่าวได้ว่าพระองค์ทรงเป็นผู้หนึ่งทีริเริ่มการสร้างสรรคผลงานของตนในลักษณะผสมผสานระหว่างนาฏกรรมแนวเดิมและนาฏกรรมแบบตะวันตก มีลักษณะเป็นลูกผสม (hybrid) ผสมผสานระหว่างการสร้างสรรคเชิงอนุรักษ์และการสร้างนวลักษณ์

บทระบำตลก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างสรรคนาฏกรรมที่เน้นการคงรูปแบบ (form) ของขนบการสร้างสรรคนาฏกรรมตามขนบจารีต หากแต่มีการปรับเปลี่ยนในส่วน เนื้อหา (content) และกลวิธีการนำเสนอ (presentation) บางประการ การอนุรักษ์ด้านรูปแบบนั้นปรากฏอยู่ในพระราชนิพนธ์บทนาฏกรรมทั้ง 5 เรื่อง ไม่ว่าจะเป็น การคงลักษณะฉันทลักษณ์ การคงลำดับการเล่าเรื่อง เนื้อหาที่มีการลดทอนความศักดิ์สิทธิ์ของเหล่าเทวดานางฟ้า ซึ่งในยุคสมัยดังกล่าวเห็นว่าเป็นเรื่องล้าสมัย และเป็นบทนาฏกรรมที่มุ่งเน้นความตลกตลอดทั้งเรื่องซึ่งเป็นนวลักษณ์ที่พระองค์สร้างสรรคขึ้น

นิทราชาคริต พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระองค์แรกที่นำนิทานอาหรับราตรี (The Thousand and One Nights หรือ The Arabian Night's Entertainments) มาพระราชนิพนธ์เป็นภาษาไทย โดยทรงเก็บความจากเรื่อง "Sleeper Awaken" ซึ่งเป็นนิทานย่อยเรื่องหนึ่งในจำนวน 1001 เรื่องในอาหรับราตรี มาเรียบเรียงใหม่ จากพระราชนิพนธ์บทละครนิทราชาคริตได้สะท้อนให้เห็นถึงพระราชนิมิตอย่างน้อย 2 ประการ ได้แก่ ประการแรกทรงโปรดและเชี่ยวชาญการสร้างสรรคนาฏกรรมแนวตลกอย่างยิ่ง ประการที่สองคือนิยมเรื่องต่างชาติต่างภาษา ซึ่งเป็นไปตามความนิยมของสยามที่ชนชั้นนำในยุคนั้นกระหายที่จะทราบเรื่องราวของชาติต่างๆ แม้จะทรงตั้งพระทัยจะเล่าทั้งเรื่องราวและรูปแบบการแสดงใหม่ แต่กระนั้นคำประพันธ์ก็ยังคงคำประพันธ์ร้อยกรอง ใช้ขนบการประพันธ์คำร้องและการบรรจเพลงตามขนบละครแบบจารีตอันเป็นการสร้างสรรคเชิงอนุรักษ์ นับเป็นบทนาฏกรรมประเภทพูดสลับลำครั้งแรกในประเทศไทย

บทเจรจาละครอิเหนา โดยปกติการแสดงละครในเรื่องอิเหนา กำหนดตำแหน่งในตัวบทให้ตัวละครเจรจาด้วยวิธีคิดคำเจรจาขึ้นในแบบทันทีทันใด (improvisation) โดยไม่ได้แต่งไว้ก่อนเป็นลายลักษณ์อักษร อันเป็นธรรมเนียมนิยมของการเจรจาในการการแสดงนาฏกรรมต่างๆ ของไทย เช่น หนังใหญ่ และโขน เป็นต้น (ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต, 2556, 99.) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชนิพนธ์บทเจรจาขึ้นเป็นลายลักษณ์อักษรเพื่อใช้ประกอบกับอิเหนาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2 ในการแสดงละครใน นับได้ว่าเป็นนวัตกรรมใหม่ของการสร้างสรรคนาฏกรรมไทยในยุคนั้น บทเจรจาละครเรื่องอิเหนาเน้นความสนุกสนานและความตลกขบขัน จำลองภาพเหตุการณ์ต่างๆ ตัวละครและชื่อสถานที่จริงมาแทรกไว้ในบทพระราชนิพนธ์ นับว่าเป็นนวลักษณ์ที่น่าสนใจ เพราะเป็นการวิพากษ์วิจารณ์พฤติกรรมของบุคคลในสมัยของพระองค์ผ่านการสร้างสรรคนาฏกรรมโดยใช้พระราชอารมณ์ขันลดความรุนแรงในการวิพากษ์วิจารณ์บุคคลเหล่านั้น

วงศ์เทวราช เดิมเมื่อหลวงพัฒนพงศ์ภักดี (ทิม สุขยางค์) เมื่อยังเป็นขุนจบพลรักษ์ ในกรมพระสุรัสวดี เป็นผู้แต่งบทละครให้เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงเล่น ขุนจบพลรักษ์แต่งบทละครเรื่อง

วงศ์เทวราชขึ้นตามธรรมเนียมนิยมในการประพันธ์บทละครนอกแบบเดิม เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ดำรงเห็นไม่สมควรเล่นละครได้เนื่องจากความนิยมได้เปลี่ยนแปลงไป ขุนจบกพลักษ์จึงส่งบทนั้นไปให้พิมพ์ขาย... จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2427 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชใช้ จึงโปรดฯ ให้หาหนังสือบทกลอนซึ่งยังไม่เคยทรงฟังมาอ่านถวายพอแก้รำคาญ ได้หนังสือบทละครเรื่องวงศ์เทวราชมาอ่านถวาย ไม่ทรงทราบว่าเป็นของผู้ใดแต่ง แต่ทรงสังเกตเห็นวิปลาสด้วยความเขลาเดาสดของผู้แต่ง.. ฟัง “มันไส้” จึงทรงพระราชนิพนธ์แต่งต่อล้อ... ทรงพระราชนิพนธ์อยู่จนหายประชวรก็เลิก วงศ์เทวราช แม้จะเป็นละครล้อเลียนและเพื่ออ่านให้สนุกขบขันก็จริง แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ให้ความสำคัญกับการให้รายละเอียดเกี่ยวความถูกต้องพระราชพิธีและประเพณีต่างๆ ในเรื่องอย่างยิ่ง ในด้านการประพันธ์บทนาฏกรรม ทำให้ได้เห็นว่า รัชกาลที่ 5 ทรงรอบรู้ในจารีตของการบรรจเพลงละคร ที่สำคัญที่สุด คือ อัจฉริยภาพของพระองค์ในการสร้างมุขตลกตลอดทั้ง ลักษณะคล้ายบทละครตะวันตกแนวตลกมารยาทสังคม (comedy of manners) ที่มุ่งเสียดสีความไร้สาระของชนชั้นสูง

เงาะป่า เป็นพระราชนิพนธ์บทละครที่ทรงขึ้นระหว่างประชวรเป็นไข้ 8 วัน เป็นการฆ่าเวลาในปี 2448 ต่อมาทรงแก้ไขจนพอพระทัยจึงโปรดให้พิมพ์ไว้มิให้สูญ เมื่อเริ่มต้นนั้นทรงพระราชนิพนธ์เป็นบทร้อง แต่ต่อมาทรงปรับปรุงแบบเป็นบทละคร ใช้ร้องเป็นร้องก็ได้ ใช้แสดงเป็นละครก็ได้ การแต่งบทร้องให้เป็นเรื่องราวอย่างละคร และเป็นเรื่องใหม่ไม่ใช่เอาบทเดิมมาดัดต่อเรียบเรียงเป็นทางการบรรเลงมโหรีในรัชกาลที่ 3 ซึ่งเรียกว่าละครกลาย หรืออย่างการบรรเลง “คอนเสิร์ตเรื่อง” แม้เนื้อเรื่องของ เงาะป่า ดำเนินเรื่องแบบโศกนาฏกรรม (tragedy) ตัวละครเอกได้รับหายนะจากข้อผิดพลาดด้านลักษณะนิสัยบางประการของตน ทั้งๆ ที่รู้ตัวไม่อาจหักห้ามใจตนเองได้จนนำไปสู่หายนะ ซึ่งนับว่าเป็นการดำเนินเรื่องที่แปลกใหม่แตกต่างจากพระลอที่ชะตากรรมของตัวละครเกิดจากสิ่งเหนือธรรมชาติเป็นตัวกำหนด หากแต่ในเงาะป่านั้น การกระทำของตัวละครเองที่นำไปสู่หายนะในตอนท้ายเรื่อง อย่างไรก็ตามแม้กรรมสารหรือรสโศกจะเป็นรสหลัก แต่ก็มิศดงการสหรือสรัก และหาสรสหรือสรสแห่งความสนุกสนานตลกแทรกอยู่ด้วย จึงอาจกล่าวได้ว่าเงาะป่าเป็นพระราชนิพนธ์ที่ครบรสซึ่งมีลักษณะการสร้างสรรคนาฏกรรมของไทย

อภิปรายผลการวิจัย

พระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราโชบายหลักในการนำสยามมุ่งสู่ “ความสมัยใหม่” แบบตะวันตก ด้วยทรงตระหนักว่าหากสยามยังไม่เปลี่ยนแปลงประเทศ อาจตกเป็นเมืองขึ้นของลัทธิการล่าอาณานิคมได้ กอปรกับทรงเห็นว่าสังคมและวัฒนธรรมบางอย่างของไทยนั้นล้าสมัย จำต้องตัด ปรับ เปลี่ยนไป จากการศึกษาการสร้างวิจารณ์นาฏกรรมของพระองค์ ทั้งในสถานะที่ทรงเป็นผู้วิจารณ์งานของบุคคลอื่น และในฐานะที่พระองค์สร้างสรรค์นาฏกรรมในฐานะการวิจารณ์พบว่า ผลงานเหล่านั้นสามารถสะท้อนวิถีคิดของพระองค์ในการมองโลกอย่างเข้าใจทั้งในโลกแบบตะวันตกและโลกแบบตะวันตก การให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมลายลักษณ์และให้ความสำคัญกับการเผยแพร่แนวคิดอุดมการณ์ใหม่ผ่านการวิจารณ์ สะท้อนให้เห็นถึงความพยายามอย่างยิ่งในการค่อยๆ ปรับกระบวนทัศน์ในการมองโลกยุคใหม่แก่พสกนิกรของพระองค์ บทบาทในการวิจารณ์ของพระองค์จึงมีทั้งบทบาทในการให้ข้อมูลข่าวสาร

บทบาทผู้วิเคราะห์ตีความ บทบาทผู้ประเมินค่า บทบาทผู้รายงานสภาพสังคม บทบาทเหล่านี้ทำให้ “นาฏกรรม” ถูกมองใหม่ในฐานะที่เป็น “ศาสตร์” มากขึ้น และช่วยยกระดับวงการนาฏศิลป์ให้หลุดพ้นจากวาทกรรม “เต็นกีนรำกีน”

นอกจากนั้น การสร้างสรรค์นาฏกรรมของพระองค์ยังมีลักษณะของการรื้อสร้างขนบความคิด ความเชื่อเดิมบางประการ ที่พระองค์อาจเห็นว่าเป็นอุปสรรคในการพัฒนาประเทศ งานนาฏกรรมไทยในระยะนั้นจึงมีได้เน้นที่ สุนทรียะ ของกระบวนการร้องการนำ การเล่นดนตรี หรือความงามทางทัศนศิลป์เท่านั้น หากแต่ยังเห็นการให้ความสำคัญกับความสมจริงและการสื่อสารกับสังคมร่วมสมัยด้วย จากการศึกษา พระอัจฉริยภาพด้านการวิจารณ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งในฐานะที่เป็นการวิจารณ์ในวัฒนธรรมลายลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และการสร้างสรรค์การวิจารณ์ในฐานะการวิจารณ์ โดยพิจารณาร่วมกับพัฒนาการวิจารณ์ในประเทศไทยพบว่าอิทธิพลของชาติตะวันตกมีผลต่อการพัฒนาประเทศเพื่อก้าวเข้าสู่ความเป็น “สยามใหม่” เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องนำสยามให้รอดพ้นจากลัทธิการล่าอาณานิคมของชาติตะวันตก การปรับตัวทั้งระบบนั้นได้รวมไปถึงการสร้างและการเสนาฏกรรมไทยในรัชสมัยของพระองค์ด้วย

การวิจารณ์นาฏกรรมของไทยปรากฏทั้งในรูปแบบมุขปาฐะ ไม่แสดงตัว แต่อาจแฝงอยู่ในวัฒนธรรม กระซิบ หรือแฝงไว้ในกาช่อนนัยยะเสียดสี ยั่วล้อ ในบท “ตลก” ที่สอดแทรกในการแสดงของไทยทั้งจากราชสำนักและจากการแสดงของราษฎร ซึ่งปรากฏชัดเจนในเพลงพื้นบ้านต่างๆ หรือการแสดงละครจำพวกละครนอก ได้ค่อยๆ ปรับตัวมาสู่การวิจารณ์ในนิยามแบบตะวันตก กล่าวคือเริ่มมีการให้ความสำคัญกับการวิจารณ์ในวัฒนธรรมลายลักษณ์มากยิ่งขึ้น จากการศึกษาพบว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชนิพนธ์ในพระราชหัตถเลขาหลายฉบับต่อประสภารณชมนาฏกรรมทั้งของไทยและของต่างประเทศ รวมทั้งได้ทรงสร้างสรรค์ผลงานนาฏกรรมซึ่งมีลักษณะลูกผสมระหว่างรากไทยกับความเป็นสากลแบบตะวันตก ทั้งสองบทบาทนี้ล้วนมีความเป็นต้นแบบของการสร้างสรรค์การวิจารณ์ในวัฒนธรรมลายลักษณ์อย่างมีแบบแผนแบบตะวันตก และการสร้างสรรค์ผลงานแนวร่วมสมัยแนวผสมผสานระหว่างรากขนบกับลักษณะสากลแก่นักวิจารณ์และศิลปินชั้นหลังในเวลาต่อมา พระอัจฉริยภาพของพระองค์จึงปรากฏเด่นชัดในฐานะผู้วางรากฐานวัฒนธรรมการวิจารณ์นาฏกรรมของไทยที่มีลักษณะผสมผสานระหว่างรากวัฒนธรรมเดิมกับการมุ่งพัฒนาสู่ความทันสมัย

พระองค์ตระหนักว่าการวิจารณ์ซึ่งเป็นกิจกรรมทางปัญญาอย่างหนึ่งในการพัฒนาบุคคล พระองค์จึงให้ความสำคัญอย่างยิ่งในการริเริ่ม ถ่ายทอด วางรากฐานทั้งในวัฒนธรรมหนังสือพิมพ์ การพัฒนาสังคม วงการวรรณกรรม และการวิจารณ์นาฏกรรมด้วย พระอัจฉริยภาพด้านการวิจารณ์นาฏกรรมของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แบ่งได้เป็น 3 ระยะ ได้แก่ การตั้งรับ ปรับ/สร้าง และส่ง กล่าวคือการตั้งรับ เมื่อเกิดการล่าอาณานิคมจากชาติตะวันตก ส่งผลให้วัฒนธรรมการวิจารณ์นาฏกรรมไทยต้องปรับตัว การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ริเริ่มบทบาทการวิจารณ์ในวัฒนธรรมลายลักษณ์ โดยเริ่มจากการสื่อสารระหว่างบุคคลในพระราชหัตถเลขา และต่อมาได้เผยแพร่ไปสู่ประชาชนอื่นๆ ด้วย ด้วยการโปรดเกล้าฯ ให้มีการรวบรวมพระราชหัตถเลขาพิมพ์เผยแพร่เป็นระยะๆ ได้มีบทบาทต่อการตั้งรับ

วัฒนธรรมการวิจารณ์แบบตะวันตกที่กำลังถาโถมเข้ามาในประเทศไทย พระอัจฉริยภาพของพระองค์มีส่วนทำให้กระบวนการวิจารณ์การแสดงของไทยเกิดการพัฒนาก้าวกระโดด การปรับ/สร้าง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ปรับการสร้างสรรค์การวิจารณ์ในวัฒนธรรมลายลักษณ์ และการสร้างสรรค์งานนาฏกรรมในฐานะการวิจารณ์โดยการกลับมาพิจารณาจุดเด่นและจุดด้อยของนาฏกรรมไทยจากประสบการณ์การสร้างและการเสพของพระองค์และได้ถ่ายทอดและทรงลงแรงริเริ่มเป็นต้นแบบ สิ่งที่พระองค์ปรับและสร้างนั้น มักมีลักษณะประนีประนอม ทรงใช้พระราชอารมณ์ขัน เป็นเครื่องเคลือบคมความคิดที่พระองค์มีพระราชประสงค์ในการปรับทัศนคติประชาชนของพระองค์ให้เป็นผู้ก้าวหน้าแต่ยังรักษารากขนบนาฏกรรมของไทยไว้ด้วยการส่งต่อ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พุ่มเทพวรกายและพระสติปัญญา ในการวิจารณ์นาฏกรรมทั้งในฐานะผู้วิจารณ์ผลงานของผู้อื่นและการสร้างสรรค์นาฏกรรมในฐานะการวิจารณ์มาตลอดพระชนม์ชีพ คุณูปการที่พระองค์ได้ทรงวางรากฐานไว้และส่งต่อมายังอนุชนรุ่นหลังช่วยให้การสร้างและการเสพนาฏกรรมไทยมีแก่นแกนให้เกาะยึด ไม่ล่องลอย การที่พระองค์ให้ความสำคัญกับการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยแต่ไม่หลงลืมความเป็นรากขนบประเพณีนั้น นับว่าเป็นการอนุรักษ์และสืบสานแนวคิดการวิจารณ์วิถีไทยแต่ปรับให้เนื้อในทางความคิดมีความเป็นสากลและก้าวไปสู่ความทันสมัย สามารถนำพานาฏกรรมไทยให้ก้าวไปทัดเทียมกับนานาชาติอย่างภาคภูมิใจในเอกลักษณ์และอัตลักษณ์แห่งนาฏกรรมไทยได้เป็นอย่างดี

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

การวิจัยครั้งต่อไป อาจศึกษาเรื่องการวิจารณ์ทั้งในฐานะผู้เสพและในฐานะผู้สร้างสรรค์ในระยะหลังจากรัชกาลที่ 5 และนำมาพิจารณาร่วมกับงานวิจัยเรื่องนี้ว่าการวิจารณ์นาฏกรรมไทยมีพัฒนาการทิศทางอย่างไรและปัจจัยใดบ้างที่ส่งผลให้เกิดปรากฏการณ์เช่นนั้น

บรรณานุกรม

- กนกวรรณ ชัยทัต. (2548). การสร้างความเป็นสมัยใหม่ด้วยมิติวัฒนธรรม: มุมมองเรื่องพื้นที่ ศึกษาจาก พระราชวังดุสิต-วัดเบญจมบพิตรและถนนราชดำเนิน ในรัชกาลที่ 5. วิทยานิพนธ์สังคมวิทยา และมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล (มานุษยวิทยา) คณะสังคมศาสตร์และมานุษยวิทยา, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- จรรยา ทองดี. 2552. พระอัจฉริยภาพในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : ๒๐๕ พรรษา แห่งพระบรมราชสมภพ. เข้าถึงได้จาก <http://news2.kmutnb.ac.th/news2009/news20091016-01.asp?NewsID=news20091016-01>.
- เจตนา นาควัชระ. เมื่อทฤษฎีจากแผ่นดินแม่เสนอทางแก้ไขแก่มิตร: การบรรยาย ณ สถาบันวิจัยนานาชาติ มหาวิทยาลัยเบอร์ลินเสรี. เข้าถึงได้จาก <http://www.thaicritic.com/?p=3870>. เข้าถึงเมื่อ 22 ธันวาคม 2560.
- ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต. (2556). พระราชนิพนธ์บทเจรจาละครเรื่องอิเหนาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : การสร้างสีสันเพื่อผู้ชมร่วมสมัย. วารสารราชบัณฑิตยสถาน. ปีที่ 38 ฉบับที่ 1 (ม.ค.-มี.ค.)
- ธนิต อยู่โพธิ์. (2516). ศิลปะละครคนรำ หรือ คู่มือนาฏศิลป์ไทย. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- ภาณุ ชาญประโคน. (2550). การสร้างความเป็นสมัยใหม่ในประเทศไทย: เปรียบเทียบระหว่างรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับยุคจอมพล ป.พิบูลสงคราม. วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขารัฐศาสตร์, คณะรัฐศาสตร์, มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- สุรพล วิรุฬห์รักษ์. (2553). นาฏศิลป์รัชกาลที่ 5. คณะกรรมการอำนวยการจัดงานน้อมรำลึก 100 ปี วันสวรรคตพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จัดพิมพ์ในวาระ “100 ปีแห่งการสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว